

TİFLİS ARŞİVİNDE KİTAB-I CELALİ KÖROĞLU

Őureddin MEMMEDLİ*

ÖZ

Gürcistan Korneli Kekelidze Yazmalar Ulusal Merkezi arşivinde muhafaza edilen *Kitab-ı Celalî Köroğlu* eseri Türk soyunun bu muhteşem halk destanının yazılı şekilde elde olan eski nüshalarından biri olarak değerlendirilmektedir. Yapıtın el yazma metninin Arap alfabesinden Latin alfabesine çevriyazısı yapılarak yayınlanmış ve belirli yönlerden incelenmiştir. Bu makalede söz konusu eseri Türkiye edebiyat bilimine, halkbilimine daha ayrıntılı tanıtmak, eserin önemli bilimsel yanlarına ayna tutmak amaçlanmaktadır. Buradan hareketle Köroğlu destanında Gürcistan izlerine değinilmekte, Köroğlu'nun Tiflis nüshasının künyesel bilgileri açıklanmakta, yapıtın olay örgüsü özü, eserde Osmanlı mekân imgesi irdelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Edebiyatı, Borçalı Edebi Muhiti, Gürcistan'da Türkler, Köroğlu, Edebiyatta Osmanlı Algısı.

ABSTRACT

The Book of Celali Koroghlu (Kitab-ı Celalî Köroğlu), preserved in the archive of the Georgian National Center of Manuscripts, is regarded as the oldest copy in the written form of this magnificent folk epic of the Turkish descent. The work was published by translating the manuscript text from the Arabic alphabet to the Latin alphabet and examined in certain respects. In this article, it is aimed to introduce the work in question to Turkish literature and folklore, and to reflect on the important scientific aspects of the work. Thus, this study deals with the traces of Georgia in the Epic of Koroghlu, explains the masthead information of Koroghlu's Tbilisi manuscript, examines the summary of the plot of the work and the image of the Ottoman place in the work.

Keywords: Azerbaijani Literature, Borchaly Literary Environment, Turks in Georgia, Kerogly, Ottoman Image in Literature.

Ozan-saz edebiyatının ana türü olan halk-âşık anlatıları, ulusun köklü tarihine, kültürüne dayanan, edebi yönüyle eşsiz bir biçimdir. Sözgeleşi, ozan-âşık sanatının ürünü olan coşkulu-öykülü uzun anlatılar özelinde Türkiye'de *halk hikâyesi* veya *âşık hikâyesi* kavramlarının etkin kullanılması muhtemelen, Azerbaycan'da, Gürcistan'da, ekser Türkî topluluklarda *destan*

---

* Prof. Dr. Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, ORCID: 0000-0002-9302-732X, shureddin@gmail.com.

kavramı kullanılır. Kars ve Gürcistan Borçalı yörelerinde bu tür ürünlere *telli saz hikâyeleri* de denir. “*Halk hikâyeciliği geleneği içerisinde Doğu Anadolu ve Azerbaycan'ın önemli bir yeri vardır. Bugün büyük hikâyeler diyebileceğimiz hemen hemen tüm hikâyeler bu coğrafyada anlatılır... Günümüzde bu gelenek Doğu Anadolu bölgesi ve Azerbaycan'da canlı şekilde devam etmektedir*” (Alptekin 2013: 43).

Türk epos-destanlarında etkin hatırlanan edebi folklor mekânlarından biri Tiflis-Borçalı alanıdır. Bu bilgi doğrultusunda adı geçen mekânın Türk kültürel özgürlüğünün, edebi bütünlüğünün ayrılmaz parçası olduğu kanıtlanır.

Destancılık, halk hikâyeciliği Borçalı edebi geleneklerinin üstün unsurudur. Gürcistan'daki Türk edebi-sanat ortamının zenginliği, özgünlüğü ve olgunluğu Türkiye yayınlarında da vurgulanmaktadır (Alyılmaz C 2012: 292-355; Alyılmaz S 2017: 45-54). “*Gürcistan Türklerinin tarih boyunca vücuda getirdikleri kendi yaşayış ve inanışlarının ürünü olan sözlü ve yazılı edebiyat, Azerbaycan edebi muhitinin içine sığmayacak kadar kapsamlıdır*” görüşü (Alyılmaz S 2003, 7) özellikle önemlidir.

Gelenekli destanlardaki -Dede Korkut, Köroğlu, Âşık Garip, vb- Gürcistan izlerinin ışığında gördüğümüz gibi, Gürcistan mekânında Azerbaycan Türkleri arasında destan sanatkarlığı, yayılması, kuşaktan kuşağa aktarılması için uyumlu zemin sürekli şekilde var olmuştur. Destansı yapıtlarda Gürcistan'ın ve Borçalıların edebi imgeleşmesinin anahtar mihveri bundan dolayıdır. Gelenekli âşık öykülerinden “Asli ile Kerem”, “Celalî Memmed”, “Emrah ile Selvi Han”, “Gürcü Kızı”, “Haydar Bey ve Süzenber”, “Kurbanî”, “Mehemmed ile Gürcü Kızı”, “Memmed Bican oğlu”, “Mir Kasım ile Gürcü Kızı”, “Peri Hanım Gürcistanlı”, “Şehriyar ile Senuber”, “Tahir ile Zühre”, “Uzakelli Garip Şah” ve benzeri destanlar, destansı hikâyeler Tiflis'e, Borçalı'ya belirli oranda bağlılık açısından dikkati çeker.

1. “Köroğlu” ve Gürcistan

Gürcistan'a bağlı Borçalı bölgesinde derlenmiş halk söylencelerinde bu halk kahramanının ismi Kür'ün oğlu anlamında Köroğlu geçer. Bu isimlendirme, Anadolu Allahüekber dağlarından başlayıp Gürcistan, Azerbaycan boyunca akarak, Hazar'a kavuşan Kür / Kura ırmağının adıyla ilgilidir. Ayrıca “kür” kelimesi Borçalı ağzında şımarık, delidolu anlamına da gelir.

Borçalı söylencelerinde Köroğlu, Gürcistan'da önce Kür ırmağı kıyısında yerleşir, “sen Kür, ben kür” deyip buradan uzaklaşır, Babaker, Lelvar, Yastıgar dağlarında, Sarp Dere'de mesken kurar. Köroğlu'nun Kırat'ı Köroğlu'nun gıryatıdır (Borçalı ağzında gıryat deyişi erdem anlamında kullanılır). Kırat, Karapapak atlarından türemiştir. Yiğit Ayvaz, Karapapak Türklerindedir, Cünun Karapapak ozanıdır. Köroğlu'nun yurdu Kocor yaylası ve Kocor kalesidir. Yakın uzak memleketlere oradan yürüyüşe gider, ihtiyar çağlarında kaleye çekilir. Başgeçit dağlarında, Karayazı düzlüğünde, Bolnis ormanlarında avlanmaya çıkar, Kür kıyısında kahramanlıklar gösterir (Hacılar 1991: 51; Borçalı Folklor Örnekleri 2013: 17).

Gürcistan'da Kocor yaylasında, Abdallı, Fahralı, Güveç, Koçulu, Saraçlı köyleri yakınlarında, Ağamemmedli köyü yakınında Kızılkaya'da, Ahıska taraflarda sarp kayalar arasında, Başgeçit Sarp dağlarında, Kaçağan köyünden yukarıda Babaker dağında, Trialet / Başgeçit-Ercivan dağlarında azametli kayalara, kalelere yerel halk tarafından Köroğlu denilmektedir. Ve bu kaleler, bu kayalar, bu dağlar burada yurt erdemi, yenilmezlik, enginlik simgeleridir.

Tiflis'in Şeytanpazar kahvehanelerinde Türk âşıkların mert Köroğlu'nun aşkı, han kızını kaçırmaması, yiğitliği, mertliği özelinde sohbetlerini, türkülerini Gürcü şair İoseb Grişaşvili de dinlemiştir (Grişaşvili 1985: 209). İvane Evlahişvili'nin *Şamlıbel Vadisi* anlatısında Köroğlu ile Ayvaz, Kocor kalesinde meskûn olup, çeşitli yerlere seferlere çıksa da, sonunda buraya döner. Gürcü dramaturg Zurab Antonov'un *Köroğlu* isimli tiyatro eserinde Köroğlu'nun kalıcı barınağı Kocor'dadır.

Gürcü halkına Köroğlu'yu doğrudan Borçalı-Karayazı'da Gürcülerle hoşgörü içinde yaşayan Türkler sevdirmişler.

Karayazı Kaçalar Kosalı bucağında yaşamış Mirza Mehdi Velizade'nin (1859-1929) kendi memleketinde dinleyip yayınlattığı varyant, destanın Borçalı-Karayazı söylencelerinden bir dilimdir (Gürcistan Milli Kütüphanesi 1890: 121-126). Bu çalışma, Azerbaycan halkbiliminde Köroğlu destanı üzere ilk yayın olarak kabul edilir (Namazov 2013: 223). Velizade, "Köroğlu"nun daha birkaç varyantını derlemiştir ve materyaller Azerbaycan Folklor Enstitüsü arşivinde bulunmaktadır (Köroğlu 2005a: 459-538).

Gürcistan Yazmalar Merkezi'ndeki şiirler defterlerinde, Azerbaycan Edebiyat Arşivi Ziya Borçalı koleksiyonundaki Cönk-Beyaz'da Köroğlu şarkıları yer alır (Azerbaycan Edebiyat Arşivi 1914) (Alieva 1958: 130-137).

1929 yılında Ahıska'da Adıgün ilçesi Pulate köyünde Mehemed Yusufzade Sefili'nin (1870-1937) anlatmasında Köroğlu söylencesi Mehemed İbrahim Bidzinov derlemesinde Veli Hulufu tarafından *Gürcistan Ahıska Türklerinden Köroğlu* adıyla yayınlanmıştır (Köroğlu 1929: Köroğlu 2017).

Ünlü ozan Hüseyin Saraçlı'nın (1916-1987) repertuarında destanın "Bolu Bey ve Koç Köroğlu", "Çimnaz Hanım'ın Çenlibel'e Gelmesi", "Köroğlu'nun Derbent Seferi", "Zernişan Hanım'ın Çenlibel'e Getirilmesi" kolları var olmuştur (Hekimov 1986, 218-261; Saraçlı H 1992, 50-74).

Âşık sanatı öncülerinden Aslan Kosalı'nın (1927-2014) anlatımında "Akçakuzu", "Ayvaz'ın Çenlibel'e Getirilmesi", "Perizad Hanım'ın Çenlibel'e Gelmesi" yer almıştır (Köroğlu 2005a; Kosalı 2009: 118-143; Azerbaycan Folkloru Külliyyatı 2012; Borçalı Folklor Örnekleri 2013: 210-237).

Köroğlu'nun Gürcistan Lia Çlaidze versiyonu bilvesile destanın Gürcistan izlerini yansıtır (Çlaidze 1978; Çlaidze 1994).

Azerbaycan, Özbekistan, Türkiye, Türkmenistan Köroğlu varyantlarında Köroğlu'nun Gürcistan seferleri, yolculukları kapsamında farklı içerikli öyküler bulunmaktadır (Boratav 1931: 28-30, 44-49, 255; Azerbaycan Folklor Enstitüsü 1936; Yalman 1939: 1940; Köroğlu Destanı 1973; Boratav

1982: 258–259; Kaya 1997: 318–320; <http://dogankaya.com>; Köroğlu 2005a: 497–501; Azerbaycan Destanları 2005; Gökçimen 2014: 215–227).

“Köroğlu”nun diğer rivayetlerinde de Gürcistan mekân imgesine rastlamak mümkündür.

2. “Kitab-ı Celalî Köroğlu” Yazma Nüshasının Künyesi

Arap harfleriyle بئاتکى لاجى لغواروک “Kitab-ı Celalî Köroğlu” adlı yazılı destan nüshası Gürcistan Yazmalar Ulusal Merkezi'nde bulunmaktadır. Elyazmanın özellikleri şöyledir: Varak sayısı 384, yani 768 sayfa. Kâğıt: beyazımtırak, ince parlak Rusya üretimi. Yazı türü: Nesih karışık Sülüs hattı. Cilt: siyah deriden, koyu kızcılık renkli kaplı kartondan. İçinde: 28 kol-meclis (Gürcistan Yazmalar Merkezi 1856).

Sayfalardaki mühür-damga doğrultusunda nüshanın 19. yüzyıl başlarında yazıldığı (Alieva 1990: 20), 1856–1859 yılları arasında istinsah edildiği anlaşılmaktadır (Türkçe Yazmalar 2004: 192).

Nüsha, Dilara Alieva, Lia Çlaidze, Halik Köroğlu, Azad Nebiev, Edişer Sarişvili, Hemid Veliev, Valeh Hacılar, Karl Reichl, Metin Ekici, Hüseyin İsmailov, Terane Tofikkızı vd tarafından farklı yönlerden incelenmiştir (Alieva 1958; Çlaidze 1978: 13, 67; Sarişvili 1980; Köroğlu 1983: 182–247; Veliev 1984: 28–32; Alieva 1990: 19–43; Hacılar 1991; Ekici 2004: 42; Köroğlu 2005c; Reichl 2014: 344).

Dilara Alieva'nın fikrince, kollarda Gürcistan kelimesine sıkça rastlanması, Gürcistan'ın çeşitli mıntıkalarının anılması bu elyazmasının Gürcistan'da yazıldığına, burada istinsah edildiğine ışık ucudur (Alieva 1990: 20). Kitab-ı Celalî Köroğlu Tiflis metninde Arap, Fars kelimelerine, izafet terkiplerine yer yer rastlandığı, meclislerin başlıklarının Farsça verildiği dolayısıyla nüshanın Tebriz varyantı gibi sunulması, eserin dilinin Tebriz veya İsfahan ağzına ait edilmesi girişiminde bulunulmuştur (Alieva 1990: 22) (Köroğlu 2005c). Yukarıdaki unsurlar o dönem edebi dili için kabul edilebilir özelliği olduğundan eserin dilini Tebriz ağzına ait göstermeye kanıt olamaz. Arşivdeki el yazma kâğıdının Rusya üretimi olması da (Türkçe Yazmalar 2004, 192) bahsi geçen nüshanın Tebriz'de değil, Gürcistan'da düzenlendiğine dair bir ipucudur.

3. “Kitab-ı Celalî Köroğlu”nun Muhtevası

Kollarda çeşitli yerlere seferler anlatılır. Her kolda bir yandan, Köroğlu'nun veya Köroğlu yiğitlerinin kahramanlıkları, diğer yandan, yiğitlerin, güzellerin Çamlıbel'e getirilmesi öykülenir.

Nüshada Köroğlu'nun babası, Celalî köy muhtarı Mirza Bey'dir ve Şah Abbas onu baş seyis atar. Köroğlu, İsfahan'da doğar. Ona rüyada yiğitlik, âşıklık, bilgelik badesi, vahiy içirilir. Akabinde Köroğlu, isyan çıkararak, Rum'a gelir, Van şehrinde mesken kurar, mertliğiyle üne ulaşır. Sonda Celalî Köroğlu, İsfahan şehrine Şah Abbas'ın yanına yolculuğa çıkar, yolda hastalanıp ölür, İsfahan yakınında defn olunur. Tüm kollarda Köroğlu yiğit kahraman, zeki, sazlı sözlü cengâver, hakkın, adaletin bayraktarı sıfatlarında sunulur.

4. “Kitab-ı Celalî Koroğlu”da Osmanlı Mekân İmgesi

Nüşhada Beyazıt, Diyarbakır, Erzincan, Erzurum, İstanbul, Kars, Malatya, Tokat, Urfa, Üsküdar, Van yer isimleri etkin şekilde geçer. Koroğlu “*Türkî yansağiyım*” diye övünür (Koroğlu 2005c: 137).

Çamlıbel'e getirilen yiğitler; Behbehalı Hasan Celalî, Hemisli İsa Balı, Malatyalı Kenan, Urfalı Eyvez Han ve diğerleridir. Çamlıbel'e getirilen güzel hanımlar; Behbeha'dan Mercan, Dağıstan'dan Ceyran, Şahsenem, Şehnaz, Diyarbakır'dan Mehveş, Erzurum'dan Gumru, Telli, Eyin'den Sürahi, Halep'ten Şeref, İstanbul'dan Nigar, Mısır'dan Humar, Süleymaniye'den Gülsabah, Tahtî Süleyman'dan Hurşit, Tokat'tan Saadet, Tuna'dan Kamer, Üsküdar'dan Done, Van'dan Esmer ve başkalarıdır.

Koroğlu'nun savaşarak yendiği paşalar, hanlar, ağalar; Beyazıt Kazlı Göl'de Hasan Paşa, Çamlıbel semtinde Rum serdarı Mecid Ağa, Dağıstan'da Mahmut Han, Ağa Han, Diyarbakır'da Melik Paşa, Erzincan'da Bürcü Bey, Erzurum'da Cafer Paşa, Davut Paşa, Halep'te Ahmet Paşa, İstanbul'da Sultan Mahmut'un oğlu Bürcü Sultan, Kars'ta Davut Paşa, Malatya'da Ferheng, Mısır'da Hüseyin Paşa, Süleymaniye'de Süleyman Paşa, Tahtî Süleyman'da Ayaz Bey, Tokat'ta serdar Bolu Bey, Tuna'da vali Kadir Ağa ve oğlu Teymur Ağa, Urfa'da Reyhan Arap, Üsküdar'da Selim Paşa, Van'da Osman Paşa, Teymur Ağa, Nazar Celalî ve diğerleridir.

Bu nüsha Paris'teki “Koroğlu” nüshasının ve ayrıca, Chodzko ve Penn varyantlarının (Koroğlu 2005b) temelini oluşturur. Birkaç parça bu metinlerde aynı şekilde yer alır; bu yakınlığı koşmalarda da gözlemlemek mümkündür.

5. “Celalî Koroğlu” ile “Şehriyar” Destanı Karşılaştırması

Tiflis “Kitab-ı Celalî Koroğlu” nüshası ile Gürcistan'daki Azerbaycan edebi muhitinin ürünü olduğunu zannettiğimiz “Şehriyar” yazılı destanı arasında metin uyumu sezilmektedir (Alieva 1990; Koroğlu 2005c: 5; Caferov 2011: 156).

Azerbaycan Milli Elyazmaları Enstitüsü'ndeki “Şehriyar” nüshası ile (Azerbaycan Elyazmaları Enstitüsü 1829) aynı arşivde bulunan “Kitab-ı Celalî Koroğlu” nüshasının (Gürcistan Yazmalar Merkezi 1856) elyazmalarını karşılaştırınca yazı hattı, nesir-nazım parçalarında üslup, anlatı, coşku benzeşi gözlemlenmektedir.

Hem “Şehriyar” eseri hem de Sadık'ın düzenlediği şiirler cönkü arşive aynı şahsın – edebiyat bilimcisi Habibullah Samedzade'nin arşiv materyalleri arasında dâhil olmuştur.

“Şehriyar” eseri de “Kitab-ı Celalî Koroğlu” eseri de Tiflisli Mehmed Sadık Yedigâroğlu'nun edebi tahayyülüne mahsus olabilir ihtimalindeyiz.

“Şehriyar” eserini Gürcistan muhitinin ürünü saydığımız gibi, aynen bu fikri “Celalî Koroğlu” hakkında da söyleyebiliriz.

“Şehriyar”ın ve “Celalî Koroğlu”nun metinlerini kıyaslayınca eserlerin öyküsel anlatımı, şiirsel coşkusu arasında tipolojik paralel yakınlıkları görmekteyiz.

“Şehriyar”ın ilk cümlesi: “*Raviyani ekâbir ve müheddisani hoşgüftar, nakilani dürer bar, tutiyani şekkersiken, şirin esari her eyyam geçen rüzgâri zamandan haber verir*” (Azerbaycan Elyazmaları Enstitüsü 1829: 3; Azerbaycan Edebiyatı 1993; Mehmed 2006: 26) iken; “Celâlî Köroğlu” meclislerinin başlangıç cümlesi de: “*Raviyani ekâbir ve nakilani asar böyle rivayet eyleyip ki...*” (Alieva 1990: 22; Köroğlu 2005c: 64, 92, 118, 141, 156) şeklindedir.

“Şehriyar”dan: “*Kirman hanı Cihangir Han'ın perdei ismette bir kızı var ki, adına Senuber hanım derler*” (Azerbaycan Edebiyatı 1993; Mehmed 2006: 26).

“Celâlî Köroğlu”dan: “*Paşanın perdei ismette bir kızı var idi ki, adına melakei afak Şeref Hanım derdiler*” (Köroğlu 2005c: 118).

Her iki eserde “öz zulfünden bir tel çekip, saz evezine bastı sinesine”, “ziynet verip”, ayrıca Borçalı şive söz dağarcığına özgü “gözaltı baktı”, “aşağa” (aşağı), “diyeller”, “hatircem”, “hariya”, “gene” (yine), “koum” (kohum), “şekye” (şikâyet), vb kelimelerin etkin kullanıldığı dikkati çeker.

“Şehriyar” eserinin aşk öyküsü, “Celâlî Köroğlu”nun yiğitlik destanı olmalarına rağmen, onların şiirsel coşku özelliklerinde de benzer paralellikler sergilenir. Şehriyar'ın söylediği koşmalardan:

*Şehriyar'ım, gece, gündüz ağlarım,
Sinem üstün çalın çapraz dağlarım.* (Mehmed 2006: 43)

“Celâlî Köroğlu”dan:

*Bu sinemi çalın çapraz dağlarım,
Gece, gündüz yardan ötürü ağlarım.* (Köroğlu 2005c: 123)

Demek ki, sadece öykü akışında değil, şiirsel kıvamda da kafiye, dil biçem, hatta ide-içerik sürekliliği, bütünlüğü vardır.

SONUÇ

“Köroğlu” vakalarının, parçalarının sonralar yayılmasında, basın sayfalarında, kitaplarda görülmesinde, şiirlere, romanlara, hikâyelere, tiyatro oyunlarına konu edinmesinde bir ilkin kaynak olarak Tiflis nüshası önemli rol oynamıştır.

Söz konusu nüsha bilvesile Gürcistan'da Türk edebi ortamında vücuda gelmiştir.

“Celâlî Köroğlu”nun nezdinde yazılı edebiyatta destan türünün görülmesi, rastgelelik yok, geleneksellik niteliğinde olmuştur. Nitekim Azerbaycan edebiyatının o dönemki yükselişinde yazında sözlü ozan edebiyatına özgü tür, üslup tarzlarının ihtivası önemli etmenlerdir; yazılı edebiyata destan türünün gelmesini de hafıza edebiyatından koşma, giraylı, tecnis ve diğer türlerin gelmesi olgusunun terkip hissesi olarak kabul edebiliriz.

Etnik bakımdan, sanat devamlılığı bakımlarından da berrak kalan Borçalı edebi-âşık muhitinde destancılık tamamıyla doğal ve mantıklı olgu olarak karşımıza çıkar.

KAYNAKÇA

- ALİEVA Dilara (1958). *İz istorii Azerbaydjasko-Gruzinskih literaturnih svyazey*, Bakü: EA neşriyat.
- ALİEVA Dilara (1990). "Köroğlu'nun Yeni El Yazma Nüshası". *Türk Dünyası Araştırmaları*. İstanbul, Sayı 68.
- ALPTEKİN Ali Berat (2013). *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- ALYILMAZ Cengiz (2012). "Gürcistan'daki Türkler ve Türk Eserleri". *Türk Dünyası Mimarlık ve Şehircilik Abideleri*. Ankara
- ALYILMAZ Semra (2003). *Borçalılı Bilim Adamı Eğitimci Şair Valeh Hacılar*. Ankara: Devran Yayınları.
- ALYILMAZ Semra (2017). "Borçalı Edebi Muhiti Üzerine". *Türk Dünyası, Dil ve Edebiyat Dergisi*. Ankara, Sayı 43.
- Azerbaycan Destanları* 2005. 4. cilt. Tertip Memmed Hüseyin Tehmasip. Bakü, Lider neşriyat
- Azerbaycan Edebiyat Arşivi 1914. Arşiv No 533/63/64. گنج ضایه Cönk-Beyaz. Bakü
- Azerbaycan Edebiyatı* (1993). *Türkiye Dışında Türk Edebiyatları Antolojisi*. 2. cilt. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Azerbaycan Elyazmaları Enstitüsü 1829. Arşiv No B 2656 / 4281 / 10546. شهریار Şehriyar
- Azerbaycan Folklor Enstitüsü (1936). Arşiv No 490/1014. *Köroğlu'nun Gürcistan Seferi*. Bakü
- Azerbaycan Folkloru Külliyyatı* 2012. *Destanlar*, cilt 20. Kaynak Kişi Aslan Kosalı (Gürcistan). Bakü, Elm ve Tahsil Neşriyat.
- BORATAV Pertev Naili (1931). *Köroğlu Destanı*. İstanbul.
- BORATAV Pertev Naili (1982). *Folklor ve Edebiyat*, 1. İstanbul: Adam Yayınları.
- Borçalı Folklor Örnekleri* (2013). Derleme-tertip Valeh Hacılar, Elhan Memmedli. 1. cilt. Bakü, Elm ve Tahsil Neşriyat.
- CAFEROV Aliğa (2011). "Köroğlu Destanının Tiflis Varyantı". *Motif Akademik Halkbilimi Dergisi*. İstanbul, Sayı 2.
- ÇLAİDZE Lia (1978). *Köroğlu Eposunun Gürcü Versiyonu* (ლია ჭლაიძე, ქორეოლის ეპოსის ქართული ვერსია). Tiflis
- ÇLAİDZE Lia (1994). *Köroğlu Gürcistan'da*. Çeviri Hacali Necefoğlu, Habip İdrisi. Erzurum, Taş Medrese Yayınları.
- EKİCİ Metin (2004). *Türk Dünyasında Köroğlu*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- GÖKÇİMEN Ahmet (2014). "Köroğlu Destanının Türkmen Varyantında Kafkas Coğrafyası". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. Erzurum, Sayı 52.
- GRİŞAŞVİLİ İoseb (1985). *Eserleri*, 3 (ოსებ გრიშაშვილი, თხზულებანი). Tiflis

- Gürcistan Milli Kütüphanesi (1890). Velizade, Mirza, *Haydut Köroğlu Hakkında Söylence* (Предание о разбойнике Кероглы). СМОМПК (SMOMPK). Tiflis, No 442/09.
- Gürcistan Yazmalar Merkezi (1856–1859). *Kitabî Celalî Köroğlu*. Tiflis, Arşiv No L 140
- HACILAR Valeh (1991). *Folklorumuzun Ufukları*. Bakü: Yazıcı.
- HEKİMOV Mürsel (1986). *Halkımızın Deyimleri ve Duyumları*. Bakü, Maarif Neşriyat.
- KAYA Doğan (1997). “Köroğlu Kollarının Yeni Varyantları”. *Türklük Bilimi Araştırmaları*. Sivas.
- KOSALI Aslan (2009). *Âşık Aslan Ozan Dünyası*, Bakü: Avrupa Neşriyat.
- Köroğlu* (1929). Hazırlayan: Veli Hulufu. Bakü, Azer Neşriyat.
- Köroğlu* (2005a.) Hazırlayanlar: İsrail Abbaslı, Behlul Abdulla. Bakü: Lider Neşriyat.
- Köroğlu* (2005b). *Paris Nüshası*. Hazırlayan İsrail Abbaslı. Bakü: Şerq Neşriyat.
- Köroğlu* (2005c). *Tiflis Nüshası*. Çevriyazı Dilara Alieva, Elnara Tofikkızı. Bakü: Seda Neşriyat.
- Köroğlu* (2017). *Gürcistan Ahıska Türklerinden Köroğlu Destanı*. 1929 Veli Hulufu neşri. Tertip Yegâne İsmailova. Bakü: Tofiq Neşriyat.
- Köroğlu Destanı* (1973). Anlatan Behçet Mahir. Derleyenler M. Kaplan, M. Akalın, M. Bali. Erzurum, Atatürk Üniversitesi Yayınları
- KÖROĞLU Halık (1983). *Vzaimosvyazi eposa narodov Sredney Azii, İrana i Azerbaydjana*. Moskova, Nauka.
- MEHEMMED (2006). *Şehriyar*. Bakü, Şerq Neşriyat.
- NAMAZOV Kara (2013). *Ozan Âşık Sanatının Tarihi*. Bakü: Elm.
- REICHL Karl (2014). *Türk Boylarının Destanları*. Çeviri Metin Ekici. Ankara, TDK Yayınları.
- SARAÇLI Hüseyin (1992). *Şiirler, Söylmeler*. Bakü: Yazıcı Neşriyat.
- SARIŞVİLİ Edişer (1980). *Fonetiko-morfologiçesçiy analiz yazıka Azerbaydjanskoy rukopisi Kerogly*. Doktora. Tiflis.
- Türkçe Yazmalar Katalogu* (2004). Tertip Tsisana Abuladze, Marine İluridze (თურქულენოვანი ხელნაწერთა კატალოგი). Tiflis
- VELİEV Hemid (1984). *Azerbaycan Folkloru ve Edebiyatı Gürcü Menbelerinde*. Bakü: Yazıcı Neşriyat.
- YALMAN YALGIN Ali Rıza (1939, 1940). “Çukurova Rivayeti: Köroğlu'nun Gürcistan Seferi”. *Görüşler*. Adana, Sayılar 20–27.
- http://dogankaya.com/fotograf/koroglu_kollari.pdf (18.2.2018)
- <http://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/161500> (18.2.2018)
- <http://www.motifakademi.com/makaleler/1210089002> (18.2.2018)

